

NORDISKA MUSEET

FATABUREN 1987

Den kultiverade naturen

Den kultiverade naturen

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1987

FATABUREN 1987

ISBN 91-7108-279-4

ISSN 0348-971-X

© Nordiska museet och respektive författare.

Redaktör Anders Sandström.

Redaktionssekreterare Berit Nordin.

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om ej annat anges.

Summaries translated into English by Roger Tanner.

Grafisk form Bo Berndal, BIGG.

Omslagsbilden från Skansen foto Arne Biörnstad.

Risbergs Tryckeri AB, Uddevalla 1988.

Trädgårdar på Skansen

Mats O. Janson, fil.
kand. och intendent
på Skansens kultur-
historiska avdelning.

Burgmans Skans

En tisdageftermiddag i augusti 1826 befinner sig Årstafrun Märta Helena Reenstierna i häst och vagn på Djurgårdstur och passar då på att avlägga ett besök på Burgmans Skans, den välkända trädgårdsanläggningen längst ut på skansenklippan mot Lejonslätten. Besöket ger anledning till följande entusiastiska rader i Årstafruns dagbok för den 28 augusti 1826:

Mindre hetta. Eftermiddagen var jag tillika med Kamrer Brogren vid Bourgmans Skants på Djurgården och besågo Dess dyrbara och kostsamma anläggningar med stora Alléer, Engelska gångar, dyrbara utländska växter af oräkneliga sorter — Ananas, Vinrankor i flere långa vinkastar samt kalldrifna rankor, som uppföre högsta tak slingrade sina af mångfaldiga drufvor rikt behängda fruktbarande drufklasar likasom svenska rönnar (— — —)

Persicco-, plommon- och magnifika Äppelträd, väl espallierade visade den skönaste frugt — blommväxternas åtskilliga slag kunde ej räknas. (— — —) Fikonträden voro lika bördige; Men allt har, till och med stora träden uti alléerna, flere gånger i denna heta och torra sommar blifvit vattnadt.

Vid detta tillfälle hade jag ock önskad få se ägaren och kanske för

Kamrer Brogrens skull smaka en drufva, dem Trädgårdsmästaren blott lät oss se.

För 20 år sedan var ett stort gråstensberg, där nu den så kallade Skantsen står, och man såg där blott ohyggliga sprängda Stenmassor. — Penningar och kunskaper förmå uträtta mycket, då Gud behagar därtill gifva sin välsignelse.

Många arbetande blifva därigenom soutinerade, och mången, lika som jag, fägnad af blotta åskådandet.

Området som Årstafrun besökte hade för drygt 10 år sedan övertagits av den förmögne grosshandlaren och varvsägaren John Burgman, som framgångsrikt drev Djurgårdsvarvet nere vid Allmänna Gränd, där Gröna Lund nu ligger, och även verkade som skeppsredare ”med många segel på de stora haven”. Boende vintertid bland stadens förnåma ”skeppsbroadel” sökte han under sommartid vederkvickelse i närheten av sitt varv på Djurgården. 1814 lyckades han finna det område han sökte, där han så småningom kunde förverkliga sina drömmar och idéer om en romantisk trädgårdsanläggning: ”Lägenheten Skansen”. Området som Burgman övertog var beläget på en dominerande höjd med

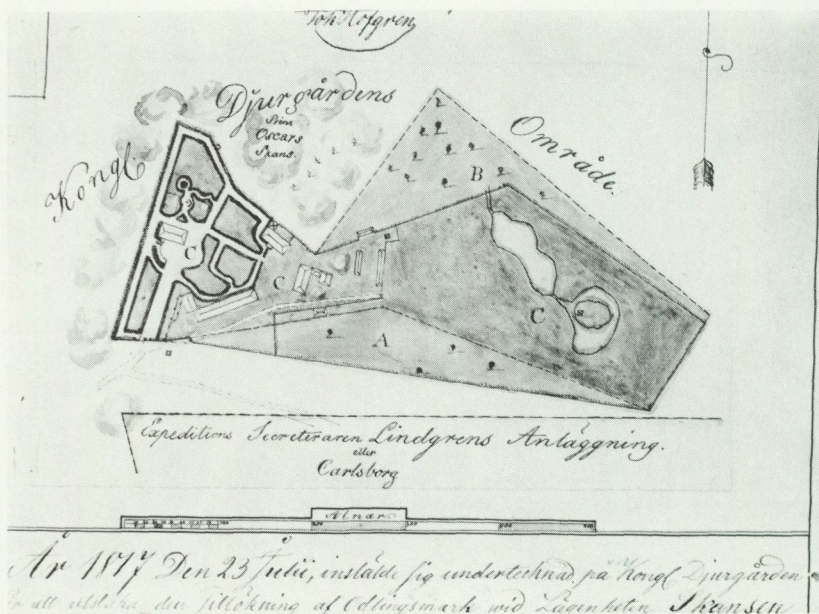
vidsträckt utsikt över staden och vattnet. Det hade hittills ägts av restaurangidkaren Petter Klingberg på Blå Porten som för några år sedan förvärvat området, eftersom han ansett det var väl lämpat för värdshusrörelse. För den skull började han uppföra en sommarpaviljong, men planerna gick i stöpet p.g.a. ekonomiska svårigheter och han tvingades att sälja tomten inklusive den påbörjade paviljongen till Burgman 1814. Denne såg till att bygget snabbt slutfördes och paviljongen, som kallades Burgmans Fåfånga, kom fram till hans död 1833 att bli hans kära sommarresidens. Den ursprungliga paviljongen ingår idag i om- och tillbyggda Sagaliden, som nu tjänar

som Skansenchefens tjänstestad.

Med Burgman kom lägenheten Skansen i ekonomiskt säkra händer. Eftersom varken pengar eller arbetskraft fattades, kunde Burgman, efter att ha fullbordat paviljongen, påbörja förvandlingen av den karga bergsklippan till en "täck, fruktbärande trädgård". På Djurgårdsvarvet fanns för tillfället gott om tillgänglig arbetskraft. Sedan en tid rådde lågkonjunktur inom varvsnäringen, och i stället för att behöva avskeda arbetare, kunde Burgman ge dem arbete och bärning uppe på den närbelägna Skansenklippan.

Inom en 10-årsperiod hade Burgman omvandlat den ogästvänliga bergsklippan till den an-

"Charta öfver Lägenheten Skansen på Kongl. Djurgården. Författad år 1817 af Joh. Hofgren". Kungl. Djurgårdsförvaltningens arkiv. Kartan är upprättad tre år efter det att John Burgman förvärvat lägenheten Skansen. Tomten innehöll drygt 8 tunnland mark och rymde förutom Burgmans paviljong (längst t.v.) även Röda Längan och Gula Huset. Övre delen av detta område övertogs av Artur Hazelius 1891.

En almallé anlagd av Burgman leder fram mot Sagaliden, f.d. "Burgmans fåfänga". Västpartiet mot Lejonslätten byggdes till 1897. Högra delen visar den ursprungliga paviljongen. Foto 1926.

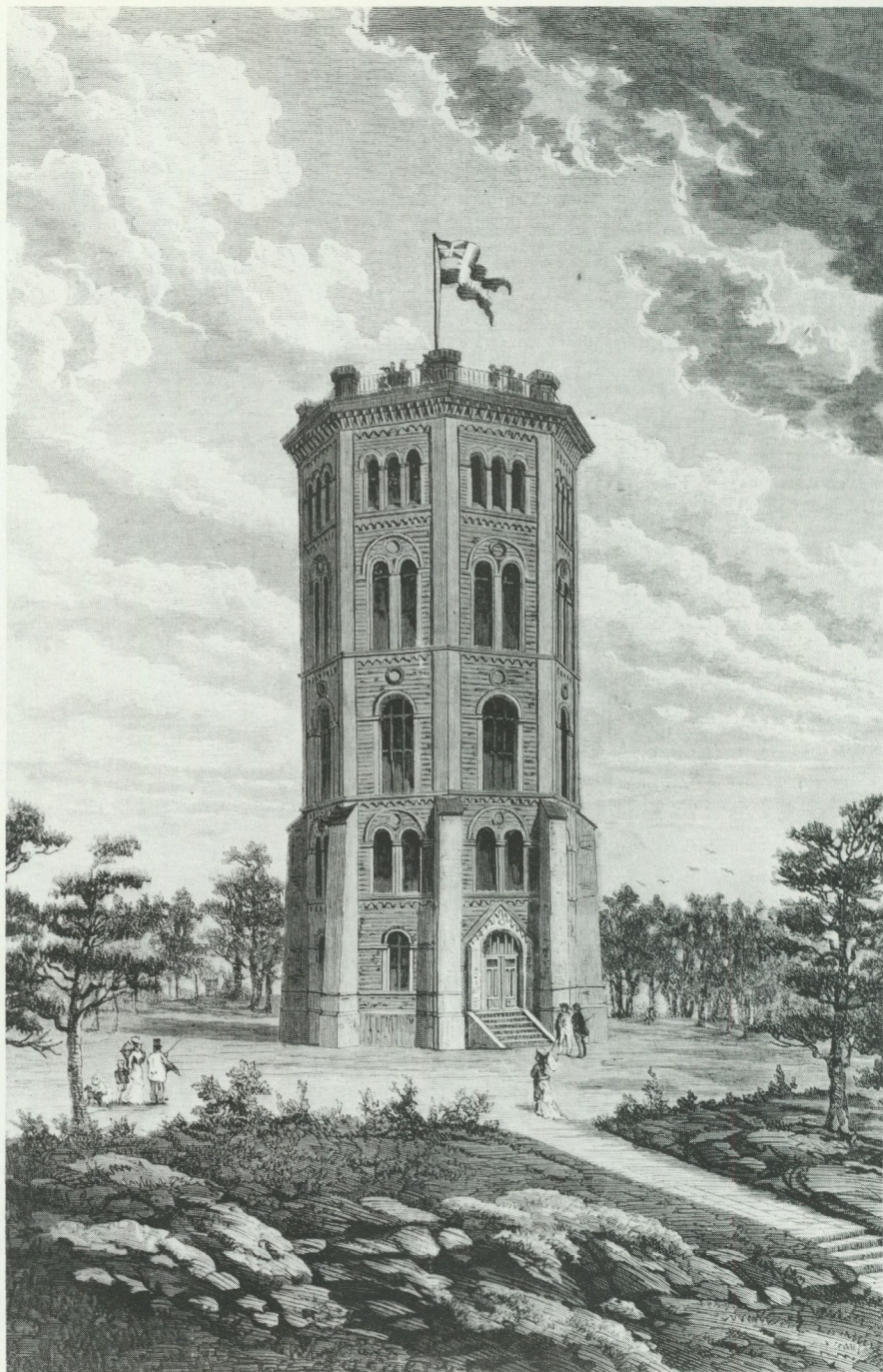
läggning som Årstafrun med sådan hänförelse beskriver i sin dagboksanteckning från augusti 1826. Här uppe samlade Burgman sina vänner för att äta och dricka präktigt, spatsera i den fagra parken, sjunga visor och vid de återkommande 1-maj-festerna hälsa vårens ankomst. Vinet, vänskapen och fröjden, liksom svärmeriet för naturen, präglade samvaron hos "Comendanten på Skansen", som Burgman en gång kallas i en hyllningsdikt.

En minnesruna skriven vid Burgmans död 1833 sammanfattar den förste Skansenanlägg-

rens verk som "en bland kons- tens och smakens mest frappanta och lyckligt fulländade företag. Många bland allmänheten, ja äfwen utlänningar, ha haft tillfälle att beundra detta ställe, och kanske finns det ingenstans, något jemförligt med den förtrollande tafla man här har af en widsträckt utsigt af en omvexlande natur af Burgmans fantasi, fina smak och af hans outtröttliga ihärdighet", sägs det i minnesrunan.

Almar, amerikanska popplar och lindar i närheten av Sagaliden står fortfarande som levande vittnesbörd från detta äldsta ske- de i Skansenparkens historia.

Wästfelts skådetorn

1876 kunde allmänheten ta ett nytt område i närheten av lägenheten Skansen i besittning. På området, som kallades Tallbacken och som var Skansens högst belägna punkt, ca 47 m över havet, hade uppförts en ny attraktion för stockholmarna, nämligen ett 30 m högt skådetorn, en s.k. belvédère. Området som bestod av gles tallskog och buskar inhägnades med staket, och mot en mindre avgift hade allmänheten tillträde.

Byggherre till det fem våningar höga tegeltornet i gotisk stil var regementsläkaren, förste livmedikus Fredrik Adolf Wästfelt. Belvédèren kan gå tillbaka på intryck som Wästfelt fick 1847, då han i prins Oscars svit besökte Villa Aldobrandini uppe i Frascatibergen, från vars balkong han fångades av den hänförande utsikten över Rom och dess omgivningar.

I sin motivering till att få förvärva området hävdar Wästfelt att det finns ett behov av en utsiktspunkt över staden bl.a. med tanke på den "mängd utländingar och öfriga resande, som numera årligen besöka Hufvudstaden". Livmedikusen hade även konstaterat att den ozonmättade luften uppe på Tallbacken var "serdeles helsosam i synnerhet för sjukliga personer". I hans planer ingick därför ursprungligen att också skapa en kurortsanläggning i anslutning till tornet, något som på grund av penningabrist aldrig kunde fullföljas. Men i tornet

kunde man dricka kaffe och från dess tak kunde besökarna se "vatten spegla berg och träd" och njuta av en utsikt "af en annan art än — — från Mosebacke". Här fick man en ny panoramabild över Stockholms omgivningar och här såg man staden från öster, "en syn som hittills ej i sådant mått varit tillgänglig för blicken".

Park blir museum

När nästa stora anläggare av Skansen, Artur Hazelius, tar vid 1891, nästan 60 år efter Burgman, kommer parken att omdanas efter en helt ny princip: parken skall fungera som utställningslokal i det fria för byggnader och tillhörande trädgårdar, täppor och husdjur i hägn och uthus. Parken skulle för besökarna bli mer än blott och bart ett ställe där man ser på träd och blommor, den skulle ges en pedagogisk dimension — bli friluftsmuseum över ett Sverige i sammandrag.

Liksom Burgman 1814 skred Hazelius med stor energi till verket. Det första jordförvärv han gjorde, var övre delen av Lägenheten Skansen omkring dammarna. På dess mark lades de första byggnaderna och redan första året, fr.o.m. 11 oktober 1891, kunde allmänheten bese Morastugan, Hackstugan från Orsa, Kyrkhultsstugan, Stenstugan från Blekinge, ett lappläger med renar och två kolarkojor. När dessutom 1892 hela Belvédère-området inklusive skåde-

"Det nya skådetornet på Djurgården", 1876. Belvédèren låg på en bergsplatå med gles tallskog omkring. Tornet fick namnet Bredablick då Hazelius 1892 förvärvat tornet och omgivande mark. Ny Illustrerad Tidning, 1876.

Det karga Skansen-berget, fotograferat av Axel Lindahl 1883, åtta år innan Skansen blev friluftsmuseum. T.h. om Allmänna Gränd bedrivs ännu varvs-verksamhet. Stockholms stadsmuseum.

tornet vid Tallbacken kunde förvärvas, ett område på 17 1/2 hektar, gavs helt andra förutsättningar för att omdana parken till ett friluftsmuseum enligt Hazelius nya och epokgörande principer. Litografin av Belvédèren (Bredablick) 1876 visar hur relativt kargt det nyförvärvade området ter sig. Tallar med raka stammar och mörka kronor, buskar i bergsskrevorna. Här finns ännu den ursprungliga natur som överallt funnits på Stockholms malmar, skärgårdsöar och skärgårdsholmar. Det var endast området längst ned mot Lejonslätten, som tidigare omdanats i parkstil, men som nu på 1890-talet var ganska förvuxet. Det infogades 1896–97 med friluftsmuseet.

Sju år efter öppnandet av

Skansen sammanfattar Hazelius själv programmet efter vilket man arbetat vid uppbyggandet av friluftsmuseet:

Likasom den zoologiska anslöt sig även den botaniska afdelningen ursprungligen omedelbart till den etnografiska. I de olika stugornas täppor planterades de prydnads- och kryddörter, som utmärkte de särskilda landskapen. (---) Då det vidare var fullt öfverstämmande med Skansens hela kynne att låta Nordens vilda växtvärld på ett fritt och obundet sätt sluta sin ram kring det öfriga för att fullkomna bilden av de olika landskapens lif och natur, inplanterades vilda växter från skilda håll. För närvarande anträffas å Skansen växtprof allt ifrån Norrlands fjällvidder till södra Sveriges bokskogar.

Det nya med detta arbetsprogram, formulerat av Hazelius 1898, var att man redan från bör-

jan utgick från vad vi idag skulle kunna kalla kulturekologiska och tvärvetenskapliga principer.

Hazelius stora anläggningsarbete började redan 1891 med att byggnader uppfördes, området inhägnades, vägar anlades och träd och buskar planterades. Området kring Belvédären, som ju bestod av mager barrträdsvegetation, insprängdes de följande åren med lövträd och buskar för att "fullkomna bilden af de olika landskapens lif och natur". Man blir förvånad över den snabbhet med vilken arbetet utfördes. Årsredogörelserna berättar om intensiteten i inplanteringen av tusentals träd, utfyllning av jord i bergspartierna och iordningställandet av trädgårdar och täppor kring husen. Årsredogörelsen för 1893-94 berättar t.ex. om utplantering av 600 pil, 500 hägg, 300 hassel, 200 lönn, 140 gran, 100 brakved, 50 ask. Dessutom planterades "synnerligast omkring Bredablick" ett flertal utländska buskar och träd för att illustrera även en främmande växtvärld. Detta kan jämföras med tankegångarna kring djurvärlden, där exotiska inslag inte var främmande för Hazelius. 1899 utplanterades inte mindre än 3.710 träd och buskar som lönn, lind, vildapel, hassel, hagtorn m.m. samt 1.675 pilar, lönnar, popplar, almar och nyponbuskar, som man fått i gåva av Lantbruksakademiens experimentalfält.

Parallellt med detta arbete anlades dessutom dammar för fågellivet samt marknadsbodar och

dansbana för kommers och folknöje. Som den pedagog Hazelius var, ville han också att svenskar-na och särskilt skolbarnen skulle lära sig känna igen sädesslagen, fruktträden, prydnadsväxterna och örterna i hushåll och folkmedicin. För den skull anlade han invid Vaktstugan en liten köks-trädgård med omkring 50 arter odlade matnyttiga växter. 1894 sägs denna trädgård, där man kan läsa om varje växt på etiketter, "åtnjuta ett tilltagande intresse från allmänhetens sida". Även tidigt tillkom en fruktträdgård intill Vaktstugan med de svenska fruktträden.

1914 anlades en ny, något större örtagård på platsen för den första. 50 år senare, 1964-65 var det tid för en ny omläggning och utvidgning av örtagården, vilken genomfördes av trädgårdsarkitekten Walter Bauer. Här finns nu i utställningsform, försedda med etiketter, ca hundra kryddväxter, medicinalväxter och äldre prydnadsväxter som har varit vanliga i landsbygdens och städernas trädgårdar runt om i landet. 1971 utgavs skriften Skansens örtagård med Gösta Bergs kommentarer till de utställda örterna.

År 1964 anlades även intill Sagaliden en Rosengård (justerad och kompletterad 1985-86). Där exponeras nu ett hundratal park- och trädgårdsrosor, med tyngden lagd på de rossorter, som i äldre tid varit vanliga i Sverige.

Redan 1892 började man att intill allmogehuset utplantera de

röra sig på och att huvudsaken då blev att exponera byggnaderna med naturen som avskärmning och kuliss.

Erik Lundberg, arkitekten och museimannen, som utformade de stilbildande anläggningarna för de nordiska djuren på 30-talet, har i en artikel 1931 framhållit hur Skansen också fick en bestämd karaktär av romantisk park. Här vandrar stockholmsborgarna som herrgårdsfolket i herrgårdsparken längs romantiskt slingrande skogsstigar. Plötsligt dyker en bondgård eller ett exotiskt lappläger upp, som hos människorna väcker tankar till liv om den enkla naturmänniskans lyckliga tillvaro. Erik Lundberg skriver om husens och stugornas placering: "De ligga på samma sätt som lusthusen och templen i herrgårdsparken och på samma sätt äro även djurburarna placerade — som små paviljonger i skogen. (— — —) Vore än Hazelius idéer stora och nydanande, så kunde han dock ej utan vidare skapa ny form för deras förverkligande utan måste ansluta sig till den art av anläggningskonst som var samtidens".

Hur skall Skansens gröna miljöer vårdas och utvecklas? Efter Hazelius död 1901 har Skansens yta ökat i och med att område lagts till område. En ledande princip vid utplacering av hus och gårdar har varit att lägga de nordsvenska husen i norra delen, och de syd- och mellansvenska anläggningarna i mellersta och södra delen av området. På 1940-

talet utarbetade sedermera professorn och föreståndaren för Göteborgs botaniska trädgård, Bertil Lindquist, en plan för Skansens vegetation.

Principen var att med utgångspunkt från de kulturhistoriska anläggningarna indela Skansen i olika vegetationsområden. Så föreslogs t.ex. Älvrosgården, Delsbogården och Moragården bilda ett nordsvenskt område, där t.ex. inplantering av vitbjörk och hundkäx skulle ske vid Delsbogården. Ett motsvarande sydsvenskt område skulle bl.a. bestå av Ravlundagården, Oktorpsgården, Kyrkhultsstugan. Där skulle t.ex. en bokdunge skapas väster om Ravlundagården och björnbär, karakteristiskt i skogfattiga Halland, inplanteras omkring Oktorpsgården.

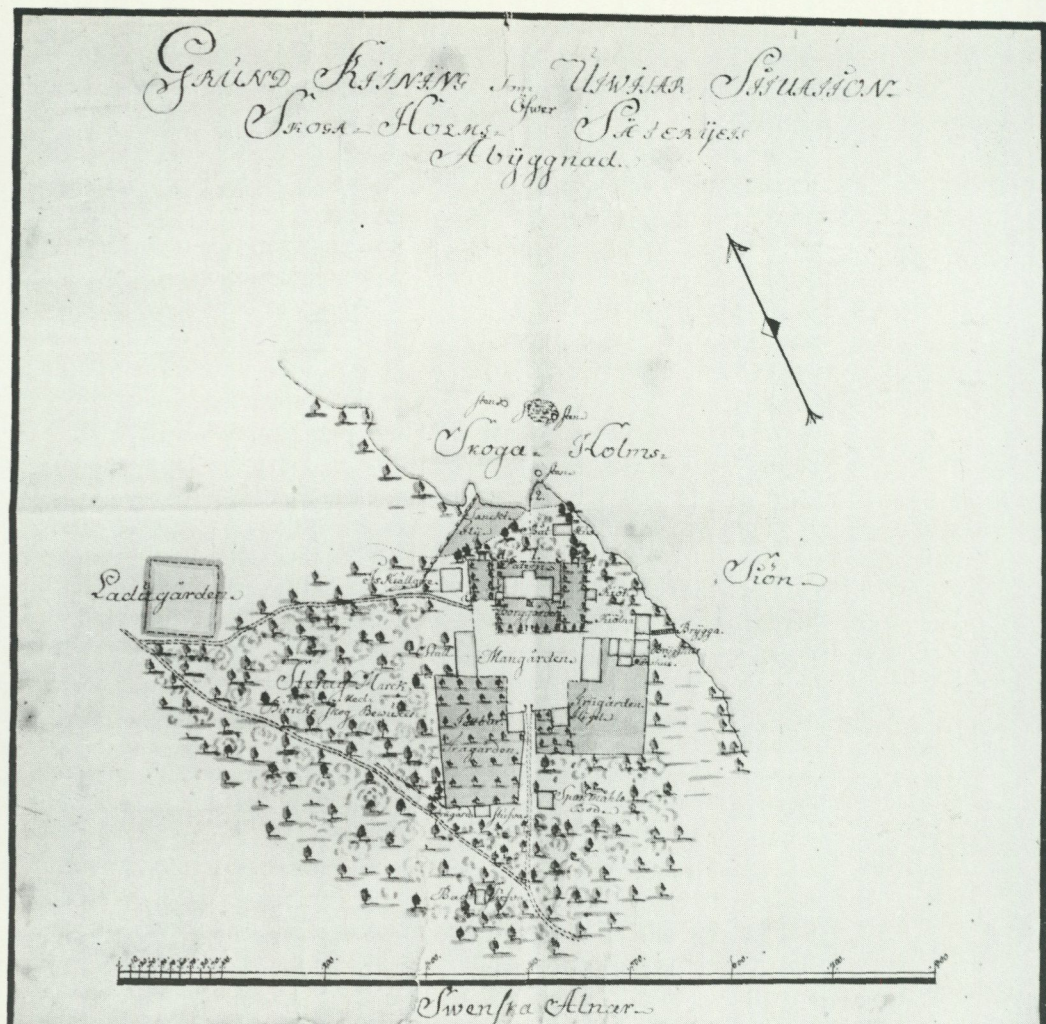
Att helt få en sådan plan genomförd alltifrån fjällbjörkskog till bokdunge med all variation där emellan är något nästan omöjligt. Många gånger får man nöja sig med gallra det "felaktiga" och hjälpa fram det man vill ha. För att åter citera Erik Lundberg: "Skansens skog behöver hjälp för att bli vad den bör vara — men den kräver varsam och ömsint hjälp".

Herrgårdsträdgård

När man på 30-talet på Skansen skulle rekonstruera *Skogholms herrgård* som representant för den svenska herrgården, var det med den målsättningen att inte bara visa byggnaderna, utan att också skapa ett stycke herr-

Skogaholms gårds-
miljö enligt en karta
från 1780-talet.

gårdspark och trädgård, något som stod i överensstämmelse med Hazelius grundsyn. Principen för rekonstruktionen var att ur herrgårdens totala miljö bryta ut mangården, dvs. de byggnader där gårdsfolk och tjänare fram-

levde sina liv. Avskilda från mangården låg ekonomibyggnaderna som stall, fähus, lador samt, i Skogaholms fall, byggnader för industriell verksamhet som hytta, stångjärnshammare samt bostäder för statare och

smeder. Trots denna begränsade målsättning stod det klart att man vid rekonstruktionen av mangården skulle få sammantränga och koncentrera för att inom friluftsmuseets begränsade yta kunna visa en herrgård.

Två utgångspunkter var självklara för rekonstruktionsarbetet: miljön på platsen Skogaholm i Närke; den svenska 1700-tals herrgården i allmänhet.

Hur tedde sig Skogaholms gårdsmiljö? Herrgården låg på en udde i den idylliska lilla sjön Empten. Milsvida skogar omgav den åt alla håll; det typiska herrgårdsskapet med odlad kulturbild runt om, som vanligtvis utmärker herrgårdarnas miljö, saknas här. Inte ens terrängen in till herrgården har mycket odling: flyttblock, raviner, kärr, den lilla sjön som öppnar landskapet, i övrigt storskog runt omkring.

En karta från 1780-talet ger oss en bild av herrgårdsmiljöns uppbyggnad. En allé leder fram till huvudbyggnaden från söder. Huvudbyggnaden flankeras av två flygelbyggnader: en stallbyggnad i väster och en "stenflygel" i öster. I söder begränsas mangården av två små paviljonger — en fatbur och en liten trädgårdspaviljong. Omedelbart öster om huvudbyggnaden, med ett smalt trädgårdsavsnitt emellan, ligger köksflygeln och en del andra småbyggnader. Vägen som leder upp till huvudbyggnaden passerar genom den egentliga trädgården (avsnittet markerat med träd på

kartan). Öster om trädgårdspaviljongen och söder om "stenflygeln" ligger den del som förmodligen är köksträdgården.

Den anläggning som mellan åren 1930–1937 byggdes upp på Skansen som Skogaholms herrgård fick i stort samma disposition som på ursprunglig plats: huvudbyggnaden från Skogaholm, uppförd på 1680-talet, två flyglar från Gullaskrubs herrgård i Småland. Framför den halvrunda kalkstenstrappan breder den stora gruslagda gårdsplanen ut sig åt söder, flankerad av två paviljonger och inramad av ett svart staket med gråmålade stolpar. Nedanför terrassen åt söder skymtar vi glittret från en liten damm.

Skogaholmsparken, s. 33

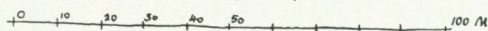
När man på 1940-talet skulle slutföra arbetet på Skogaholms trädgård och såg på förhållandena på den ursprungliga platsen, fann man en förvuxen engelsk park på sluttningen mot sjön. Av parterren, utmärkt på 1780-talskartan, fanns inget kvar. Tack vare den samlade kunskap som på Nordiska museet fanns om svensk herrgårdskultur genom museimän som Gösta Selling och Sigurd Wallin, kunde man ändå åstadkomma en trovärdig rekonstruktion av en herrgårdspark till Skogaholm.

Blickarna vändes då mot Bordsjö herrgård i Småland, vars gårdsanläggning i mångt och mycket är besläktad med Skogaholm. Någon exakt kopiering av

[illegible]

Planen skissad. Ungefärlig skala 1:1000

L-m
1927

Bordsjös trädgård kunde det inte bli tal om, utan den kom snarare att tjäna som inspiration till och förebild för uppbyggnaden i stort, t.ex. vad gäller terrassering och häckinramning.

På norra sidan om huvudbyggnaden finner vi den lilla parterren som anlagts med motsvarande i Bordsjö som förebild. Låga stenterrasser med kalkstenstrappor indelar trädgården i fem partier med olika nivå, inramade av klippta lindhäckar. Mittpartiet av parterren, som ligger i byggnadens mittaxel, utgörs av s.k. buxbomsritningar, dvs. tidstypiska mönster bildade av låga buxbomshäckar, där mellanpartierna färgas av olika nyanser av grus. (Buxbomsritningarna är f.n. borttagna, men skall åter rekonstrueras.) Öster om huvudbyggnaden ligger, som på ursprunglig plats, i nära anslutning till köksflygeln, frukt- och köksträdgårdarna.

Skogaholmsparken ger i sin koncentrerade form en bild av hur den franska trädgårdsstilen kunde te sig vid en mindre herrgård under 1700-talet. Stilen, som kan sägas vara en tillämpning av barocken, infördes i Sverige av N. Tessin d.y. (1654–1728) vars förnämsta skapelse är Drottningholmsparken från slutet av 1600-talet, som sedermera inspirerade till och stod mönster för liknande parker runt om i landet.

I Skogaholmsparken finner vi några av stilens mest karakteristiska drag: symmetrin i utform-

ningen, de jämna gräsytorerna, terrasserna på olika nivåer sammanbundna av stentrappor, den långsträckt parterren som parkens självskrivna centralpunkt och praktstycke, samt slutligen, de tuktade alléerna, som i landskapet annonserar, "flaggar för" och leder in till herrgården. På Skansen klipps varje vår lindkronorna för att behålla sin fyrkantiga form.

Köks-, frukt- och blomsterträdgård, s. 33

Öster om huvudbyggnaden har man placerat köks-, frukt- och blomsterträdgården. Vid rekonstruktionsarbetet utgick man från beskrivningar i samtida trädgårdslitteratur, t.ex. John Ahlich, *Trädgårds-Skötsel* (1744) och Anders Lissander, *Anmärkingar vid Svenska Trädgårds-Skötseln* (1768).

Denna trädgård, som i sin helhet bildar en långsträckt fyrkant, är indelad i två kvarter genom en trädgårdsgång, som från allén leder fram till en trädgårdspaviljong. På ömse sidor om denna utgör en spaljerad lövgång trädgårdens avgränsning mot norr. De bägge kvarteren, som inramas av äppelträd, rosenbuskar och bärbuskar, är avsedda som köksträdgård, det vänstra kvarteret med betoning på kryddväxter, det högra på kål och rotfrukter.

Fruktträdgården består av ett 20-tal nu delvis unika äppelsorter, som under 1700-talet varit odlade vid de mellansvenska herrgårdarna, som t.ex. menigas-

ker (från moderträdet i Menigas-
kers by nära Skogaholm i När-
ke), sommarkryddäpple och
kesäter (från Kesäter i Söder-
manland).

I köksträdgården kan vi nume-
ra odla de köksväxter och krydd-
växter av vilka fröer inköptes till
Skogaholm i mars 1814 hos Carl
C. Brehmers Enka i Stockholm.
Vid genomgång av Skogaholms-
arkivalier för några år sedan på-
träffades en frönota som upptar
20 olika frösorter, bl.a. kryddor
som mejram, timjan, basilika,
persilja, krusmynta och lavendel
samt köksväxter som blomkål,
rödhuvudkål, savojkål, morot,
mangold, purjolök, rödlök,
spansklök, gullök och endiver.

I sin trädgårdsbok rekommenderar Ahlich "en avlång fyrkant" som den mest lämpade formen för en trädgård för att dess sidor skall bli så "reguljära och rätta som möjligt". Trädgården bör vidare enl. Ahlich kringgärdas av ett träplank av bräder som görs så högt att det "utestänger tjuvar men inte solen med dess strålar". I Peter Lundbergs trädgårdsbok "Then rätta Swenska Träd-gårds-Praxis" (1763) rekommenderas i stället för plank "lefwande Gjärdes-gårdar", dvs. en tät granhäck. Enligt Ahlich är det lämpligt att indela trädgården i tre delar, den ena till "blommors plantering", den andra till "kryddors utsående" och den tredje till *trädgård*. Även Esaias Fleischer, som säger sig skriva för mindre förmöget folk, rekommenderar "tre slags trädgårdar inom en in-

hägning", dvs. "grönsaker för köket" inom en del och frukt-trädgård och blomsterträdgård för sig. Han rekommenderar att blommor lämpligen bör odlas i den del av kvarteret som ligger närmast huset men anser också att blommor kan odlas i upphöjda rabatter längs gångarna.

Bondeträdgård och torparetäppa

När Ravlundagården brunnit ned och Skansen 1977 återuppfört och inrett en ny *Skånegård från Hög* (i närheten av Kävlinge, ca 14 km NV om Lund), bestämde man sig för att som nästa steg anlägga en ny och utvidgad trädgård på södra sidan om bostadslängan, (s. 34).

1978 hade Skånes Hembygdsförbund med hjälp av ett par landskapsarkitekter inventerat allmogeträdgårdar i Malmöhus län, ett tidigare tämligen försummat dokumentationsområde. När Skansen 1981 skulle förverkliga sina planer på en have, var det naturligt att vända sig till denna expertis och ge en av inventerarna, Bill Agerhem i uppdrag att rita, utforma och projektera den tilltänkta trädgården.

Den skånska allmogeträdgården, eller "haven" som den kallas är, med den karakteristiska utformning den fick fram till början av 1900-talet, en relativt sen företeelse. Haven hör samman med skiftets genomförande i Skåne i början av 1800-talet, då byarna sprängdes och gårdarna flyttades ut och byggdes upp som ensamgårdar ute på slätten. När

bönderna nu flyttat ut från den hopgyttrade byn och det kollektiva livet där, fick de på den nya platsen, jämfört med tidigare, nästan obegränsad yta varför trädgården nu gärna blev större och finare.

Formmässigt är haven en herrgårdsträdgård i bondetappning, där man tycker sig känna igen "lånade" element från kontinentala trädgårdsstilarna, som de visas upp vid de skånska slotten och herrgårdarna. Här finner vi i haven, liksom i slottsträdgården, symmetri, buxbomsinramade kvarter, parterrer men också slingrande trädgårdsgångar och lummighet. Haven blir sällan slav under "konsten", utan allt blandas och utformas efter anläggarens tycke och smak. Som aldrig tidigare blommade i egentlig bemärkelse den skånska haven.

Haven före skiftena var mer flärdfri och nyttobetonad. Professor Sven Nilsson berättar t.ex. i "Dagboksanteckningar under en resa från södra Sverige (— —) 1816", då byarna fortfarande var oskiftade och gårdarna låg i rad utmed bygatan, att dessa endast hade "var sin kålhage omgiven av stengärdesgård framför sig". När Linné i sin Skånska resa 1749 särskilt omtalar att kålgården hos nämndemannen i Fredshög "var täck, med den myckna Ruta, Buxbom och Lavendel som fans deruti, utom hwita Liljor til stor myckenhet", utgjorde denna blommande bondeträdgård säkerligen ett undantag. Kålgård är den allmänna benämningen på

köksträdgård med odling av främst kål, men också växter som bönor, ärter, lök m.m. Det var en utpräglad nyttoanläggning. Förutom kålgård fanns separat för sig även under senare tid humlegård, fruktträdgård och örtagård, blomstergård. Detta är en uppdelning av trädgården som vi redan finner i medeltidens klosterträdgårdar.

Ordet have är ett gammalt danskt ord som betecknar ett stycke land som är inhägnat, och haven var verkligen inhägnad. Hägnet utgjordes i de skogfattiga områdena av en jorddie (jordvall) eller stendie, eller i norra Skånes skogrikare områden av flätade risgården av ene eller pilvidjor. Det inhägnade området betraktades som tabu och i den medeltida Skånelagen stadgades böter för den som gjorde minsta åverkan innanför hägnet.

Genom prosten Nils Henrik Scholanders beskrivning över Högs socken 1828 får vi veta att gårdarna på flera ställen har vackra trädgårdar med "äkta fruktsorter", samt att bönderna odlade medicinalväxter "till människors och djurs trevnad". "Oviljan föraktar deras begagnande", tillägger dock Scholander. Vid denna tid var annars läkemedelsorter, som man själv odlade, de enda mediciner som stod allmogen till buds. Många av örterna tillmättes folklig övertro, men många har också påvisats fungera som medicinskt verkande läkemedel.

Gården i Hög hade i samband

Sydsidan av Skånegårdens manbyggnad på ursprunglig plats i Högs socken år 1913. På högra sidan av byggnaden finns en dörr varifrån man kommer direkt ut i haven.

med enskiftet i Högs by 1803–04 blivit utflyttad till sin nya gårdsplats 1822–23. Ca ett hundra år senare, 1925, säljs gården till bonden i granngården. Jorden blir odlad, men byggnaderna står obebodda. Av trädgården finns endast rester kvar, när Skansen efter Ravlundagårdens brand förvärvat Hög 1973. Vissa växter togs dock till vara och kunde inplanteras i den nya trädgården på Skansen.

Haven är belägen utanför gårdsfyrkanten, på södra sidan om boningslängan, från vilken man kan komma direkt ut i trädgården genom en dörr i ”grovköket”. Vinkelrätt ut från boningslängan delas trädgården genom

en mittaxel. I dess mitt ligger den s.k. solrundningen, som är trädgårdens centralpunkt bestående av en rund odlingsyta med vårens blommor som vintergäck, scilla och snödroppar. Längre fram på sommaren blommor här gammaldags rosor. I solrundningen står också trädgårdens finaste träd, ett päronträd, som även kunde ha varit ett valnöts- eller mullbärsträd. I mittaxelns linje längst bort mot utkanten av trädgården nås ögat av syrenbersån.

Från solrundningen utgår vidare åt sidorna gångar, som ofta utgörs av nedtrampad lera. På så sätt bildas fyra odlingskvarter, alla kantade av låga buxbomshäckar.

Parterren norr om Skogaholms huvudbyggnad rekonstruerad med trädgården vid Bordsjö i Småland som förebild. "Buxbomsritningarna" är f.n. borttagna men skall återplanteras. Foto Arne Biörnstad.

Köks- och fruktträdgården vid Skogaholms herrgård med samma köks- och kryddväxter som odlades på Skogaholm i Närke 1814. Fruktträdgården består av äppelsorter som fanns vid herrgårdarna i Mellansverige under 1700-talet. Foto Birgit Brånvall.

Skånegårdens "have"
(t.v.) med den bux-
bomsinramade
blomster- och örta-
gården utanför grov-
köket t.h. Gångarna
består av nedtrampad
lera. Foto Birgit Brån-
vall.

Kyrkhultsstugans
"örtahave" (t.h.)
framför stugan. Här
odlades kryddor men
även blommor som
pioner, luktarter,
påsk- och pingstliljor.
Foto Birgit Brånvall.

Soldattorpets "mullbänk" med bl. a. lavendel och libbsticka, stormhatt och kejsarkrona. Foto Lars-Erik Örthlund.

Rundeln framför Väla skola med bl.a. höst-aster och höstvädd.
Foto Lars-Erik Örtlund.

Inne på Kammakar-
verkstadens gård i
Stadskvarteret växer
sedum och kungsljus
i skrevorna och i
mullbänken pion,
daglilja och löjtnants-
hjärta. Taklöken i
torvtaket troddes av-
värja eldsvåda. Foto
Birgit Bränvall.

Swedenborgs lusthus i Rosengården. Invid lusthuset finns hans älskingsblommor, bl. a. löjtnantshjärta, riddarsporre och borstnejlika. På Skansen står framför lusthuset fyra putti av vit marmor symboliserande de fyra elementen. Foto Birgit Brånvall.

Petissans gård med kaffeservering. Först ett uppskattat studentkafé på Drottninggatan, nu ett smultronställe på Skansen. Foto Birgit Brånvall.

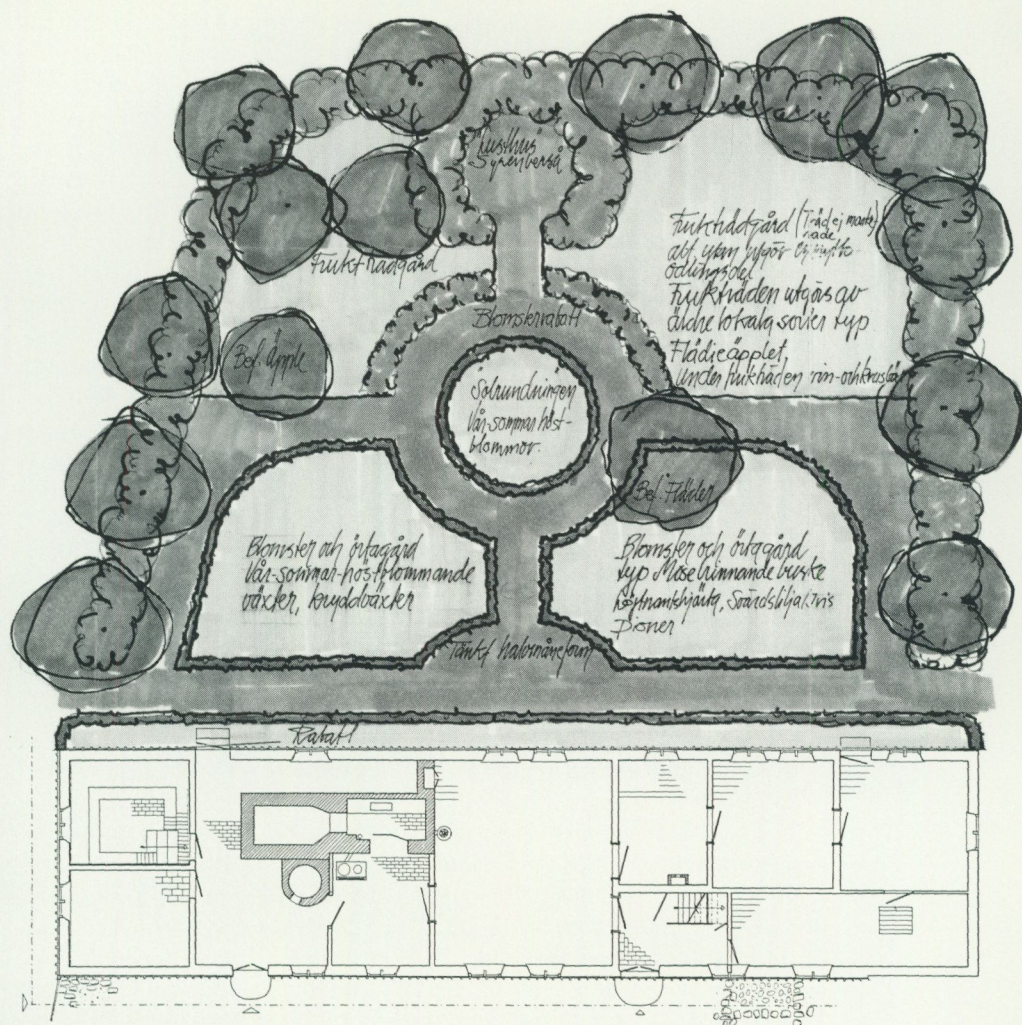

En idyllisk, småborgerlig gårdsmiljö inne på Bokhantverksgården. Lusthuset är från Katarina prästgård och där intill en liten gårdstäppa med pion, blågull och stormhatt. Foto Birgit Brånvall.

Skiss av den skånska have, som började anläggas på sydsidan av Skånegårdens manbyggnad 1982.
Ritning Bill Agerhem.

Kvarteren närmast boningslängan, som vid mittaxeln bildar en halvmåneform, har karaktär av blomster- och örtagård. I det vänstra kvarteret, som ligger närmast köket, kan gårdens husmor lätt hämta in sina kryddväxter som libbsticka, citronmeliss, krusmynta, salvia och dragon

men också blommor som akleja, löjtnantshjärta och riddarsporre. Det högra kvarteret domineras av en stor, vacker fläder, omgiven av alla årstidens blommor.

I de borte kvarteren ligger fruktträdgårderna med äppelträd som flädie och astrakan och bärbuskar som vinbär och krusbär. I

högra kvarteret odlas kålrot, vitkål, grönkål och bönor, en reminiscens av den gamla skånska kålgården. I rabatten längs bopingslängan odlas bl.a. den skånska havens karaktärsblomma framför andra, stockrosen i olika färger, men också liljor och bondpioner. Runt om hela trädgården är en skyddande plantering av buskar som schersmin, måbär, forsythia, hassel och syren av äldre typ.

Trädgårdarna vid de självägande böndernas gårdar i Blekinge och Halland bestod ofta av relativt stora, inhägnade rabatter framför stugorna, prunkande av blomster och kryddväxter. Även om man kan spåra vissa likheter med Skånes havar, utvecklade de sällan samma karakteristiska stilpåverkan från herrgårdarnas trädgårdar. Ordet have för trädgård användes dock i både Halland och Blekinge.

Kyrkhultsstugan (s. 35) från Blekinge (ca 1800) ingick på ursprunglig plats som manbyggnad i en gårdsanläggning bestående av en stall- resp. fähuslänga. Gårdsplanen framför husen var lagd med kullersten, med undantag av den lilla "örtahaven" framför stugan. I haven stod på en speciell ställning bikuporna av halm, som vintertid försågs med skyddande "huvar" av granbark.

Förutom de vanligaste kryddväxterna, vet vi att just på den här gården odlades blommor som pioner, luktärter, påsk- och pingstliljor. Invid gården låg en liten kålgård (på Skansen förlagd

bakom stugan) där kål, rotfrukter och "homble" odlades.

Prosten Jöran Johan Öllers bekanta beskrivning 1800 över dåvarande socknen Jämshög, som då även innefattade nuvarande Kyrkhult, är en viktig och innehållsrik källa för allmogeliv i denna del av Sverige omkring 1800. I sin Beskrivning uppger Öller att lök, pepparrot, senap, kummin, "wälska böner" och blåkål nästan är de enda växter som allmogen odlar till husbehov i sina "träd- och kålgårdar", men att även persilja, mejram och timjan sås här och där. Odlingen av "de sköna Trädgårdsfrukterna" av flera sorter som äpplen, päron och plommon är vanlig; "nästan hvar Bonde, och ganska många torpare" har dessa fruktträd.

Sven B. Ek framhåller i sin artikel om Kyrkhults socken i Jubileumsskrift, 1965, att västra Blekinge och östra Skåne näringsgeografiskt haft en hel del gemensamt, bl.a. den omfattande humleodlingen. Skifteshandlingarna berör även ofta gårdarnas fruktträd. Ibland förbehöll sig de utflyttade bönderna rätten att under en övergångsperiod få utnyttja sina gamla fruktträd i byn.

Även V. Juhlin har i en redogörelse för Trädgårdsanläggning vid Holje Bruk och Gård, Jämshögs socken, publicerad i Svenska Trädgårdsföreningens Årsberättelse 1834, särskilt betonat att hågen hos allmogen för trädgårdsanläggningar tilltagit den senaste tiden och att man numera vid nästan varje gård ser ett

Foto från Oktorpsgårdens ursprungsplats i Slöinge socken. Halland, som visar den lilla inhägnade täppan inne på gården. Fotot är från slutet av 1880-talet.

”ofta tämligen stort fält, inhägnadt med målade staketer och planteradt med fruktträn, på flere ställen 1 a 200 stycken, jemte buskhäckar, samt närmast huset en parterr med blomsterväxter, vanligen perenna (— — —)”.

Oktorpsgårdens lilla täppa inne på den kringbyggda gården, vetande mot manbyggnadens ”förstuhäbbare”, är inhägnad med ett spjälstaket av den typ, som man ser på ett gammalt fotografi från 1880-talet. Staketet kring täppan var nödvändigt — på sydsvenskt sätt släpptes hönsen och andra smådjur ut på gårdsplanen.

Den lilla täppan är av ett slag som fanns vid varje gård — inte

ens den fattigaste backstuga saknade en ”have”, uppger Oscar Sjunnesson i sin bok *Sydhaländskt allmogeliv i slutet av 1800-talet*. I haven odlades kryddväxter som senap, kummin, pepparrot och blommor som svärdsiljor, pioner, aurikler samt olika sorters hushållsväxter. Liksom vid Kyrkhultsstugan står bibänken med sina halmkumpor intill stugväggen.

De två anspråkslösaste täpporna finner vi intill *Soldattorpet* (s. 36) från Småland och *Hornborgastugan* från Västergötland. De representerar bägge det skikt av befolkningen som brukar kallas ”de

obsuttna", eftersom dessa, i motsats till bönderna, inte ägt någon egen jord. Soldaten var anställd av rotebönderna och som lön disponerade han ett litet torp med jord, så stort att han kunde bärga sig och sin familj. Hornborgastugans innehavare livnärde sig som hantverkare i byn, eller arbetade periodvis hos bönderna som daglönare. Den låga Hornborgastugan med bostadshus och fähus sammanbyggda ser ut som en miniatyrgård.

Bägge torpen har de små täpporna placerade i mullbänken på stugans framsida. Mullbänken är en liten förhöjning av jord mot stugans stensockel med syfte att hindra golvdrag. Men den visade sig också vara en utmärkt plats för plantering av blommor och kryddväxter. I allmänhet utnyttjade man dock endast den del av mullbänken som vette mot själva vardagsstugan (köket). Oftast fanns även vid torp som dessa ett litet land där man odlade de vanligaste köksväxterna.

När man på 1950-talet skulle förse Soldattorpets mullbänk med växter, gick man igenom frågelistsvaren från Nordiska museets undersökning om torparnas bostäder och bohag, som också omfattade vad de odlade i sina täppor. I de 26 svaren som rörde täppor i Småland omnämndes 38 identifierbara blommor och kryddväxter. De mest frekventa växterna enligt uppteckningarna var: lavendel (omnämnt 16 gånger), åbrodd (14), salvia (12), isop (10), pion (10), ringblomma (8),

pingstlilja (6), kejsarkrona (5), stormhatt (4), påsklilja (4). På mullbänken framför Soldattorpet växer nu några av dessa blommor och kryddväxter.

Lavendeln är en medicinalväxt och luktväxt, som odlats hos oss sedan 1600-talet. Torkad lades den i små påsar av tyg som stacks under kudden för att ge god sömn. I linneförrådet gav lavendeln frisk doft åt sängkläderna. Åbrodden, som har en citronliknande doft, ingick i kryddbuketterna, som kvinnorna förde med sig till kyrkan. Som läkemedel användes åbrodden vid andnöd och gulsot. Isopen var även den använd som läkedomssort bl.a. mot "upbläst Maga".

Skolträdgård

Några andra rotfrukter än potatis odlas hos Allmogen nästan icke. Quantiteten af kålrötter och rofvor är i allmänhet så ringa att den knappt tages i beräkning för hushållets behof. Hufvudkål odlas i något större mängd, men härmed är ock hela förteckningen på Allmogens trädgårdsväxter fulländad, helst spritärter, böner och morötter höra till sällsyntheterna på borden hos denna medborgareclass.

Ovanstående citat som är hämtat ur Värmlands Hushållnings-sällskaps handlingar från 1848 visar att folk ännu inte insett trädgårdens möjlighet som bidragsgivare till den dagliga kosten. Det var först under senare delen av 1800-talet som trädgårdsodlingen började skjuta fart på allvar. Till detta bidrog inte minst folkskolorna runt om i landsbygden samt från 1860-talet även länsträd-

utom att de fick odla i sina egna små täppor. Ritningen av Väla skolas trädgård 1964 som låg till grund för rekonstruktionen på Skansen 1966, kan jämföras med fotot av den nu uppvuxna trädgården s. 37.

Människan och trädgården

Hur trädgårdsodlingen slog igenom ute i landsbygden, vad man odlade i trädgårdarna, hur arbetet utfördes etc., får vi belyst genom uppteckningarna i Nordiska museet. Från uppteckningar i samlingen "Trädgårdar" gjorda på 1940-talet, vilka berättar om förhållanden vid 1800-talets slut, följer här nedan några utdrag.

En meddelare från Alster i Värmland berättar:

Allmogefolket har alltid varit en smula tafatt och oförtagsamt till att börja med och hyst stor misstro mot allt nytt och oprövat. Så också på detta (trädgårdens) område. Det var först sedan man sett att herrgårds-trädgårdarna ändå inte var så illa utan ofta kunde lämna en liten avkastning, som man så småningom började få, om icke intresse, så dock en mindre avog inställning mot trädgårdsodling. Man rentav förhånade och förlöjlade frukt och grönsaker att börja med ifall man hörde att sådant användes till människoföda. (---) Det var då herrskap så likt det. En allmogeman hade säkert mycket hellre svultit ihjäl, än han smakat t.ex. en gurkskiva, spenat eller sallad. (---) Vanligen var det frun på herrgården som med hjälp av pigorna på våren kanske ett par torpare eller andra gamla gubbar i och med den grova vårgrävningen, snyggade opp och sådde lite frö. (---) När så ränsningsarbetet för våren var över, blev det alltid lite plantor särskilt av perenna blomstånd, över.

Och så lovade frun sina underhävande få ta med sej hem något för att plantera där, ifall de så ville. Ja karlarna brydde sej ju inte om sånt där dumt jox, men pigorna plockade vanligen med sej lite smått när de besökte sina resp. hem ute i socknen. Och därmed var också en liten, liten början gjord. (---) Och jag minns särskilt ett torpställe, Buskarne, som tillhörde Alströms herrgård, där det var en prunkande rik skörd av en mängd perenna blommor. (---) Detta var då å 1870-80-talen.

En kvinnlig meddelare från Ekeby socken i Östergötland berättar:

Men det var ej vid alla hem det fanns någon täppa och där sådan fanns var det mycket olika hur där anlades och vad som odlades i den. I allmänhet brukade det finnas ett par, tre klarbärsträd, eller någon gammal knotig apel, någon gång ett päronträd, som ej bar frukt, eller ett par krikonträd, en eller två syréner. (---) Min moder som var en stor blomsterälskare hon ordnade och lade upp rabatter där det fanns många perenna växter, tigerliljor, vintergröna, riddarsporrar (---) och varje sommar köpte hon hem plantor ifrån Herrgården såsom astrar, lövkojor (---). Med ett ord. Där det fanns täppor var dessa efter vars och ens smak och arbetslust samt skönhetsinne.

Enligt den hävdvunna uppdelningen av arbetet på gårdarna, var det mannen som hade ansvaret för att jorden bearbetades, såddes och att skörden bärgades, att höet kom i ladan, att träd blev till ved och timmer. Bondkvinnorna ägnade sig åt hus och hem, lagade maten och skötte tillsammans med döttrarna eller pigorna även husdjuren i fähuset. Trädgården hemmavid, åtminstone krydd- och blomstergården, var

husmoderns domän, "kvinnans åker", som den kallats. På männen låg det i allmänhet att sköta fruktträdgården och kålgården.

Att fruktträdgården mer hörde ihop med mannens intressesfär framgår av följande uppteckning från Kristdala i Småland:

Mannen i huset hade sin plantering med buskar och fruktträd. Där ingen djupare jordmån var, sattes en buske av vinbär eller krusbär. De små fruktträden ympades och bands om och stöddes. Min far planterade själv alla fruktträden på vår gård. (— —) Och nu är där en mycket stor trädgård, men far har sålt det. Men själv bor han där, och till sin död har han ett rum och kök och några fruktträd också. Men allt detta skall sedan tillfalla ägaren efter honom. Han kan inte flytta från sitt kära Högbo. Det är hans älsklingsplats. Och de träd han satt ser han på med glädje både i blomning och frukttid.

Upteckningen är ett av många exempel på det känslomässiga förhållande som uppstår mellan människan och hennes trädgård.

Trädgård i stad

Stadskvarteret med sin huvudgata och sina hantverksgårdar vill illustrera ett stadsparti av det slag som förekommit och delvis ännu lever kvar på Stockholms malmar, främst Södermalm. Men denna stadsmiljö är även karaktéristisk för den vanliga svenska småstaden under 1800-talet. Eftersom Södermalms backiga och bergiga natur stämmer väl ihop med Skansens topografi, var det relativt lätt att där återskapa en likartad stadsmiljö. Ett av husen,

Guldsmedshuset från Bengt Ekehielmsgatan, kunde t.ex. fogas in i den branta stadsgatan och behålla sina trappvisa golvnivåer utan förändring på byggnaden. Den lummiga naturen runt om gårdarna, kunde oförändrad finnas kvar.

Viktigt var att gårdsmiljöernas växtlighet och täppor noga återskapades. Går vi in genom portgångarna skall vi se att därinnanför, som på ursprunglig plats, bildas kringbyggda gårdar med verkstäder, bostadshus, uthus, plank, träd, buskar. Här fanns en närhet mellan arbete och bostad som vi sällan finner idag. Gårdarna kan nu te sig idylliska, men livet där var hårt; kalla, dragiga bostäder, ohygieniska dass, ont om mat. Per-Anders Fogelströms skildringar ger oss bilder av den hårda verkligheten.

På *Kammakarverkstadens* lilla plankomgårdade gård (s. 38) har man utnyttjat all tillgänglig mark till växtlighet. Intill det låga, rödfärgade timmerhuset med torvtak, som ger en lantlig karaktär, finns mullbänken med alla de vanligaste sommarblommorna. Bergsskrevorna har man fyllt med jord och där blommar en tät matta av sedum. Vanligtvis ordnade man till ett litet köksland om där fanns plats på gården.

Längst ned på gatan ligger ett stort, gulfärgat putsat stenhus, som bryter mot den dominerande, betydligt lägre träbebyggelsen. Det är Tottieska malmgården från Bondegatan uppförd omkring 1770. Malmgårdarna

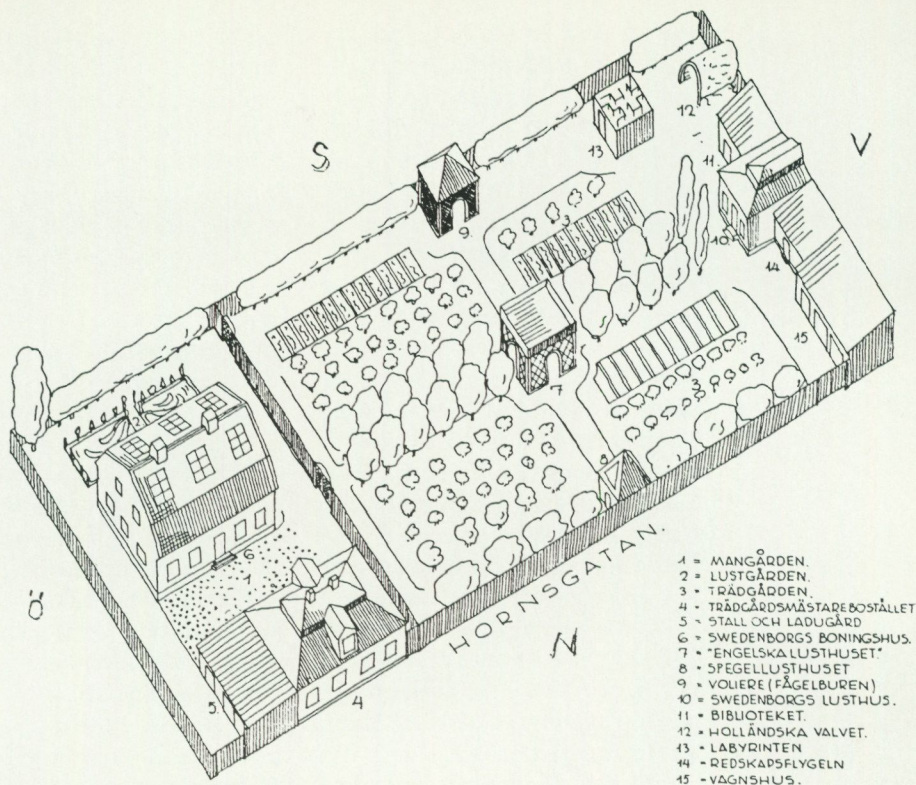
Gårdsmiljön från Bondegatan 50 i Stockholm. Växtligheten är begränsad till en liten smal rabatt utmed väggen. Ofta ställdes blomkrukor med allehanda växter ut på sommaren. Byggnaden inrymmer på Skansen bl.a. bokbin-derverkstad, kryddbod och gravörverkstad. Foto Gösta Selling, 1929.

byggdes upp på 1600- och 1700-talen av rika stockholmsborgare på de relativt idylliska höjderna i stadens utkanter, där de fjärran från stadens larm och oro om somrarna kunde leva ett något lantligare liv. Till malmgårdarna hörde stora trädgårdar, som hade stor betydelse för ägarna, eftersom de härifrån till sitt hushåll hämtade trädgårdsprodukter av allehanda slag. Dessutom höll man sig med kor och andra husdjur i malmgårdsträdgården.

Borgare som inte var så rika som malmgårdarnas innehavare anlade i stadernas utkanter källand, där de odlade de vanligaste köksväxterna.

En bit utanför själva Stads-kvarteret i Rosengården ligger *Swedenborgs lusthus* (s. 39). Lusthuset låg ursprungligen i en malmgård belägen på Hornsgatan 41–45, vilken Emanuel Swedenborg, den världsberömda mystikern, filosofen, vetenskapsmannen, förvärvat omkring 1746.

- 1 = Malmgårdens.
- 2 = Lustgårdens.
- 3 = Trädgårdens.
- 4 = Trädgårdsmästarebostället.
- 5 = Stall och Ladugård.
- 6 = Swedenborgs Boningshus.
- 7 = "Engelska Lusthuset".
- 8 = Spegellusthuset.
- 9 = Voliere (Fågelburen).
- 10 = Swedenborgs Lusthus.
- 11 = Biblioteket.
- 12 = Holländska Valvet.
- 13 = Labyrinten.
- 14 = Redskapsflygeln.
- 15 = Vagnshuset.

En rekonstruktion av Swedenborgs malmgård från Hornsgatan 41–45. Swedenborgs lusthus, flyttat till Skansen, var beläget vid malmgårdens tomtgräns i väster (nr 10 på skissen). Efter Henrik Alm, Emanuel Swedenborgs hus och trädgård, S:t Eriks Årsbok, 1938.

Genom en beskrivning gjord av Swedenborgs ättlingar efter hans död, får vi en god uppfattning av hur en malmgård såg ut vid 1700-talets mitt. (Se skissen ovan.) Den avlånga tomten består till ca 1/3 av manbyggnaden med parterr i form av en "lustgård" med buxbomsritningar på ena sidan samt ett trädgårdsmästareboställe med ladugård och stall på andra sidan. I parterren fanns f.ö. enligt beskrivningen "de löjliga holländska växtfigurerna

av buxbom, som föreställa djur m.m.", 1760 mottog också Swedenborg från Amsterdam pyramider av buxbom.

Genom ett vackert plank med portar kommer man ut i malmgårdens trädgård, som upptar ca 2/3 av hela tomten. Trädgården är genom lindalléer uppdelad i fyra kvarter. Mitt i trädgården ligger ett fyrkantigt lusthus med öppningar mot alla de fyra sammanstötande gångarna.

Vid trädgårdens västra sida lig-

ger det på Skansen bevarade lusthuset som på ursprungling plats var sammanbyggt med ett bibliotek på södra sidan, och redskapsbod åt norr. Det var i denna trädgård och i detta lusthus som så många av Swedenborgs visioner och andesamtal ägde rum. När Hazelius samlade in uppgifter angående lusthuset vid flyttningen till Skansen 1896, lovade han att Swedenborgs blommor skulle planteras intill lusthuset. I kvarteren närmast lusthuset växer idag buxbomsfigurer av det slag Swedenborg hade samt flera av hans älsklingsblommor som löjtnantshjärtan, riddarsporrar, violer, lin, borstnejlikor, tulpaner, hyacinter och flera sorters rosor.

Ovanför Tottieska malmgårdens ligger *Petissan* (s. 39), en rödmålad vinkelbyggnad från hörnet av Drottninggatan och Kungstensgatan. Byggnaden inrymde från omkring 1880 Petit Café, som givit byggnaden dess namn. Genom det karakteristiskt rundade portvalvet kommer vi in på en stensatt gård inramad av den vänstra vinkelbyggnaden, som idag inrymmer ett apotek t.v., en enkel brädbyggnad som är plåt-slageri rakt fram och ett rödfärgat plank t.h. På gårdsplanen är anlagda ett antal höga, stensatta, till formen oregelbundna täppor. Där växer blommor som daglilja, löjtnantshjärta och blåsippa. Mot planket finns en häck av syrén och fläder.

Här inne på gården kan dagens besökare, som teknologstuderterna för hundra år sedan, sitta

på bryggeristolarna vid marmorborden och njuta av kaffe och smörgås, avskilda från det brusande folklivet utanför.

Går vi från Stadsgatan in på *Bokhantverksgården* (s. 40) finner vi ytterligare en liten gårdsidyll: en kringbyggd gård med stensatt gårdsplan, ett sexkantigt, rödfärgat lusthus med toppigt brädtak med en vindflöjel, som anger byggnadsåret 1734.

Framför lusthuset är en liten inhägnad trädgård. Den består av två trekantiga täppor med pioner, blågull och stormhatt. Täppornas kanter är enligt tidens sed prydda med stora snäckor.

På gårdar som denna, med lusthuset och täppan som centralpunkt, ordnade man med kafferep på söndagarna eller drack man sin aftontuting på lördagkvällarna. Gården var en plats för umgänge och gemenskap.

Professor John Landquist, som var prästson och uppvuxen i Katarina prästgård, där lusthuset en gång stått, förmedlar en minnesbild: "Familjen åt frukost eller middag där en blå pingstdag eller några sommarsöndagar. Dessa söndagsstunder var klara, stilla och helgaktiga. Man var rentvättad, bar söndagskläder, körsbärsträd och päronträd blommade. Sädesärlan trippade på sandgången".

Petissans Café på ursprunglig plats i hörnet av Drottninggatan och Kungstensgatan på 1890-talet. Observera de ovala, höga, stensatta rabatterna. Jämför färgbilden från Skansen s. 39.